

Валентин ЛАЗУРЕНКО

Лазуренко Валентин Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, помічник ректора з гуманітарної освіти та виховання Черкаського державного технологічного університету. Лауреат Черкаської обласної краєзнавчої премії імені Михайла Максимовича. Заступник голови правління Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ЧИГИРИНЩИНА: ТРАГЕДІЯ НЕ ЗНИЩЕНОГО ДУХУ

Президент Українського музею у місті Нью-Йорку (США) Тит Геврик у свій час справедливо зазначив, що «українські церкви та дзвіниці, що прикрашали краєвиди України, є невід'ємною частиною культурної спадщини українців».

Переважна більшість українських сіл чи міст мали свою архітектурну та духовну велич – храм. Як правило, його розташовували на майдані або іншому підвищеному місці, так, щоб споруда було видно звідусіль. Він був окрасою поселення, зводився на замовлення і кошти мешканців, а іноді і окремих меценатів. Саме в культових спорудах найвиразніше виявилась будівнича обдарованість українського народу. Ці споруди захоплювали своєю красою і Чигиринщину, вписуючись у мальовничу природу краю. Тут була збудована значна їх кількість.

В історії України церковна архітектура неодноразово зазнавала нищення і наруги. Не виключенням стали і 30-ті рр. XX ст., коли більшовицько-тоталітарний режим свідомо і варварськи винищував релігійні споруди, цим самим проводячи в життя свій декрет про відокремлення церкви від держави.

В 1923 р. в Чигирині радянським режимом було прийнято рішення закрити відомий своєю давньою історією, яка бере свій початок ще до доби Хмельницького, Чигиринський Свято-Троїцький дівочий монастир. Протягом 1924–1925 рр. його культове майно було передане в Черкаське вікарне управління, яке в свою чергу частину речей жіночої обителі закріпило за Черкаським Миколаївським кафедральним собором. У 1927 р. було вбито останню ігуменю монастиря Рафаїлу (у 2000 р. завдяки дослідженням наукового співробітника НІКЗ «Чигирин» А.І. Перепелиці було знайдено поховання ігумені Рафаїли, останки якої будуть канонізовані православною церквою)¹. У 1933 р. на місці Чигиринського Свято-Троїцького дівочого монастиря залишилися лише фундамент. Один із дзвонів монастиря зараз знаходиться на дзвіниці Іллінської церкви у селі Суботіві². А собор Пресвятої Трійці, який знаходився на території монастиря, у той же рік було розібрано.

У 1921 р. церква в селі Мордова перейшла у відання УАПЦ та на українську мову богослужіння. Священиком в той час там був Сербин Яків Петрович. В 1930 р. тамтешній храм Успенія Пресвятої Богородиці УАПЦ за наказом більшовицької влади було перетворено в склад, а в 1932 р. і сама церква згоріла³.

В 30-ті рр. минулого століття у Медведівці було зруйновано увесь комплекс Свято-Миколаївського чоловічого монастиря і сам Миколаївський собор (зруйнований у 1931 р.). До речі, цей монастир був збудований ще у 1795 році. Бібліотеку монастиря спалили, а деревину та каміння використали для господарчих потреб⁴.

У ті роки наруги і знищення зазнала збудована ще Богданом Хмельницьким дерев'яна Михайлівська церква в Суботіві. Ця тризрубна трибаннева церква була збудована у кращих народних традиціях з дубових брусів. Проіснувала вона до 1935 р. минулого століття. Спочатку в ній потрошили різьблений з липи іконостас і влаштували сільський клуб, а потім і саму церкву розібрали на дрова.

У 1934 р. радянською владою було закрито у місті Чигирині дерев'яну Свято-Успенську церкву⁵.

У 1935 р. закрито Свято-Михайлівський храм у селі Полуднівка⁶. В цей же рік було закрито і дерев'яну церкву Покрова Пресвятої Богородиці у селі Мельники⁷.

Щодо сучасної святині України – Іллінської церкви в Суботіві, яка також не була винятком у плані наруги, проте, на щастя, вона не була знищена. В XX ст. Іллінську церкву двічі закривали: в 1923–1941 рр. в ній улаштували сільський клуб, а потім колгоспне зерносховище; у 1962–1990 рр. в ній діяв музей-усипальниця Богдана Хмельницького⁸.

Щодо Мотронинського монастиря, то наприкінці 20-х рр. XX ст., а саме у 1929 р., все майно монастиря було радянською владою конфісковано і передано у користування новоствореної комуні «Заповіт Ілліча». Монастир припинив виконувати свою безпосередню функцію ще у 1923 р.⁹ Його культові та цивільні споруди зазнали руйнації. Від них уціліла лише мурована будівля Троїцької церкви. Лише наприкінці 80-х років минулого століття Мотронинський Свято-Троїцький жіночий монастир відновив свою діяльність

В цілому на території Черкащини з 1919 р. по 1969 р. органами радянської влади було закрито майже 700 православних та п'ять старообрядських храмів, 10 католицьких костельів, близько 60-ти синагог, багато з яких були безжалісно знищені¹⁰.

Жорстокого удару по всій духовній сфері України було завдано масовими політичними репресіями 30-х рр. XX ст. Нове керівництво Наркомату освіти УСРР в особі В. Затонського і А. Хвилі (попередній нарком, прихильник українізації М. Скрипник був доведений до самогубства) за підтримки Політбюро ЦК КП(б)У повело широкомасштабну боротьбу з «націоналістичною засміченістю» культурно-освітніх, мистецьких, наукових та релігійних установ.

Репресії тоталітарного режиму торкнулись не лише діячів культури, освіти і науки. Радянська влада наполегливо знищувала і священнослужителів та активних прихильників релігії. Не оминула в цьому напрямку радянська репресивна машина і Чигиринський край.

Так у Різдвяний Святий Вечір, 6 січня 1938 р., був заарештований чигиринський священик Іоанн Нікіфорів (1878 р.н.), і цей святий вечір він провів в ізоляторі Чигиринського райвідділу НКВС. У якому з двох тодішніх чигиринських храмів правив отець Іоанн – у кам'яній соборній церкві Хрестовоздвиження чи у дерев'яній Свято-Успенській – залишається невідомим, але скоріш за все то був, певно, дерев'яний, оскільки його було закрито у 1934 р.

Саме у переддень свята Різдва було заарештовано ще двох уродженців Чигиринщини – мучеників Феодора Кибу і Дмитрія Крупницького, які мешкали у Черкасах.

Якими шляхами рухалася справа, невідомо. Постанова про початок слідства видана лише 25 січня 1938 р.

«О преступной деятельности Никифорова И.Г. Собирает у себя на квартире антисоветский элемент, с которым под видом богослужения проводит контрреволюционную работу... Проводил исповедь на дому. Говорил: «Советская власть не от Бога... Скоро ей придет конец»¹¹.

Звинувачення позначено датою 7 березня 1938 р. У кінці обвинувачення зроблений висновок: «Допрошенный в качестве обвиняемого, а также при очной ставке виновным себя не признал»¹². Отець Іоанн після арешту був відправлений до Києва і там, на підставі рішення *Особової* Трійки КОУ НКВС, яке позначене тією ж датою, що і звинувачення, був мученицьки страчений. Акт щодо виконання вироку позначений 25 березня 1938 р. Реабілітований посмертно 25 травня 1989 р.¹³

Аналогічна репресивна доля спіткала і настоятеля села Вершаці Чигиринського повіту Семена Рябовола (1886 р.н.). Його звинувачували у всіх смертних гріхах, які, на думку радянських каральних органів, мали призвести, щонайменш, до загибелі влади у радянській державі.

У звинувачувальному висновку від 20 жовтня 1937 р. зазначено: «Установлено, что Рябовол С.С. среди населения, резко антисоветски себя проявляет. Проводит контрреволюционную работу, высказывается против советской власти: «Советская власть временная, скоро ей придет конец...». Виновным себя не признал»¹⁴.

На підставі цього звинувачення Судова Трійка виносить найсуворіший вирок: розстріляти. Вирок незабаром був приведений до виконання, що засвідчено випискою з акту від 10 листопада 1937 р.

Справу, за якою отець Семен був засуджений до смертної кари, було переглянуто Президією Черкаського обласного суду. Ось цитата з висновку експертної комісії від 24 грудня 1988 р., якій було доручено вивчення архівно-слідчої справи: «показания свидетелей носят неконкретный характер, противоречивы, вызывают сомнения в их объективности... В действиях Рябовола С.С. отсутствует состав преступления»¹⁵. На підставі цього висновку Президія Черкаського обласного суду реабілітувала отця Семена Рябовола своїм актом від 3 лютого 1989 р.

Репресованим був і отець Антоній (Буряк Антоній Ананійович (1888 р.н.), який до 1935 р. був настоятелем при Свято-Михайлівському храмі у селі Полуднівка (храм закрили у 1935 р.).

Характеристика Полуднівської сільради дає деяку уяву про отця Антонія і умови, у яких протікало його життя: «...малограмотний, нежонатий, до революції монах Миколаївського монастиря, під час революції був попом Миколаївського монастиря. З 1930 р. попом у Полуднівці, до 1936 р. Зараз проживає у Полуднівці, фізично не працює, вечорами у себе в домі збирає одноосібників чоловіків і жінок і проводить з ними бесіди на тему встановлення церкви, доказує, що в колгосп вступати нічого, скоро такі розпадуться, бо ніде їх немає, а в нас є люди, щоб встановити церкву, розігнати колгосп і встановити старі порядки. Має зв'язок з сусідніми селами та районами, де збирає вечірні молитви в хатах, на яких веде контрреволюційну роботу. Веде агітацію проти позики на оборону і говорить: «Краще збирайте гроші на церкву»¹⁶.

Цього виявилось достатнім для арешту отця Антонія, який стався 4 вересня 1937 р.

Пред'явлені при арешті звинувачення і свідчення односельців отець Антоній відкидав. Звинувачувальний висновок було винесено і пред'явлено Антонію Буряку 7 вересня 1937 р. 16 жовтня 1937 р. відбулося засідання Трійки у Києві, на якому ієромонаха Антонія Ананійовича Буряка засудили до страти. 4 листопада 1937 р. його було страчено у Черкаській в'язниці. Реабілітований посмертно 29 червня 1989 р.

Зазнав більшовицького терору і також був страчений ієромонах Медведівського Свято-Миколаївського монастиря отець Феодор (Феодосій Якович Гончаренко (1878 р.н.). 18 жовтня 1937 р. його заарештовують у селі Медведівка. Допити ченця і свідків, здійснені в той самий день, нічого нового не виявили. На запитання про засоби життя чернець відповів так: «Живу за счет отправления церковных треб: молебнов, крещения детей...»¹⁷

З протоколів допиту отця Феодора: «В частных домах Медведовки и окрестных сел говорил, что..., согласно новой Конституции, можно исполнять все религиозные обряды где угодно и кому угодно. ... что Бог допустил советскую власть временно. Ночью... приходят люди окрестных сел, и я говорю им, что власть скоро изменится, в колхозы вступать не надо, правительство скоро будет строить церкви». «...Говорил, что все может Бог и будет скоро власть Божья...»¹⁸.

В день арешту 18 жовтня 1937 р. слідство було закінчено. У звинувачувальному висновку від 16 жовтня 1937 р. зазначено: «Проводит контрреволюционную работу, ожидая свержения советской власти, высказывает повстанческие тенденции, говорит, что нужно крестить детей, не смотря на то, что взрослые... Виновным себя не признал»¹⁹.

19 жовтня 1937 р. Київська Трійка винесла наступне рішення: «...обвиняется в том, что под видом религиозных обрядов проводил контрреволюционную агитацию, ... высказываясь о скорой перемене власти ввиду предстоящей войны и прихода фашистов... Высказывал повстанческие тенденции, называя советскую власть дьявольской... Расстрелять»²⁰.

Вирок було виконано 16 листопада 1937 р. Реабілітований Феодосій Якович Гончаренко 25 травня 1989 р.

Це лише поодинокі згадки про репресії тоталітарного режиму на Чигиринщині. Взагалі на цій історичній землі тисячі людей були безневинно страчені, замучені голодом і тортурями, заслані до таборів.

Література:

1. Перепелиця А. На шляху до повернення святині // Чигиринські вісті. – 2002. – 17 серпня. – С.2.
2. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»: історія, сьогодення, майбуття / під ред. Т.Нераденко/ – Черкаси, 2002. – С.81.
3. Солодар О. Розсошенці, Мордва, Погорільці // Чигиринські вісті. – 1997. – 23 липня. – С.3–4.
4. Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»... – С.85.
5. Святі новомученики і сповідники Черкаські: життя, подвиги, страждання. Видання Черкаської єпархії УПЦ. – Черкаси, 2001. – С.260, 263.
6. Там же. – С.267 – 268.
7. Там же. – С.269, 271.
8. Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К.; Запоріжжя, 2002. – С.179.
9. Кілессо С.К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю. – К., 2000. – С.132.
10. Щербатюк В.М. Історія регіонів України: Лисянщина. – К., 2002. – С.194.
11. Святі новомученики і сповідники Черкаські: життя, подвиги, страждання. Видання Черкаської єпархії УПЦ. – Черкаси, 2001. – С.263.
12. Там же.
13. Там же.
14. Там же. – С.265.
15. Там же.
16. Там же. – С.267.
17. Там же. – С.270.
18. Там же.
19. Там же.
20. Там же.